

UOT 130.12

NİZAMİ GƏNCƏVİ ƏSƏRLƏRİNDƏ FƏLSƏFİ İDEYALAR

MƏDƏDZADƏ KÖNÜL MAHİR qızı

Sumqayıt Dövlət Universiteti, f.f.d., dosent
konulmededzade@mail.ru*Açar sözlər: fəlsəfi baxış, antik dövr, Nizami irsi, həyat tərz, ictimai quruluş*

Xalqımızın fəlsəfi həyat haqqındakı fikirləri, ideyaları, təsəvvürləri uzun bir tarixi dövr keçmişdir. Antik dövrü araşdırən alimlər, mütəfəkkirlər uzun dövr ərzində müsəlman ölkələrini türk xalqlarının ictimai, fəlsəfi, iqtisadi ideyaları, təsəvvürlərinin xidmətlərini nəzərə almamışlar. Lakin belə baxışlar, düşüncələr əsassızdır, çünki bir çox qərb və digər millətlərin nümayəndələri olan şərqşünas alimlər qədim Şərqdə, türk dünyasında olan dövlətlərdən ictimai-iqtisadi sistemlərdən bir çox elmi və sənət sahələrinin yüksək inkişafından bəhs etmişlər. Orta əsrlərdə Şərq ölkələrinin, o cümlədən Azərbaycanın renessans (intibah) dövrü keçdiyini konkret olaraq faktlarla göstərmişlər. XVIII əsrdə yaşamış İsveç alimi Adam Mets özünün “Müsəlman renessansı” adlandırdığı əsərində islam dininin hökümran olduğu orta əsr Şərq ölkələrində Avropada katolikliyin hakimi olduğu ölkələri müqayisəli şəkildə araşdırır. Adam Mets Misirdə, Fələstində, Suriyada, İranda, Azərbaycanda, Türkiyədə və digər əyalətlərdə mədəniyyət mərkəzlərinin, kitabxanalarının, yüksək təhsil müəssisələrinin adını çəkir, çoxlu faktlarla bu yüksəlişin səbəblərini göstərməyə çalışır. “Kitabi-Dədə-Qorqud” dastanından Oğuz türklərinin həyat tərz, sosial və iqtisadi həyatda əldə etdiyi təcrübələr, vətəne, torpağa, yurda bağlılıqları və sairədən bəhs edilir.

N. Tusinin ilk dəfə iqtisadi mövzuda “Maliyyə haqqında traktat” əsərində iqtisadi, siyasi və fəlsəfi baxışlar aydın şəkildə ifadə edilmişdir.

XII əsrdə dahi şair, mütəfəkkir və filosof Nizami Gəncəvi Şərq əlminə və bütün dünyada böyük şöhrət qazanmış ulu bir şairdir. Nizami Şərqi böyük mütəfəkkirlərinin – Əl-Fərabi, İbn Sina, Buruni, Əl-Kindi və s. kimi alimlərin əsərləri ilə tanış olmuş, antik hind və yunan fəlsəfəsini və mədəniyyətini mənimsəmişdir. O, dahi şair olmaqla yanaşı, öz zamanının mövcud olan əsas bilik sahələrində: tarix, fəlsəfə, məntiq, astronomiya, kimya, fizika və s. dərindən bələd olmuşdur. Nizamının zəngin irsinin, onun fikir dünyasının hərtərəfli və dərindən öyrənilməsi göstərir ki, o, öz dövrünün mühüm ictimai, iqtisadi və siyasi hadisələrinə, bu hadisələrin cərəyan etdiyi mühitə bığanə qalmamışdır.

XII əsrdə o, özünün dərin müşahidəçilik qabiliyyəti və elmi mühakimələri sayəsində Azərbaycanda və ona qonşu olan ölkələrdə mövcud olan ictimai – iqtisadi quruluşun ziddiyyətlərini aqib göstərmişdir. Nizami irsi bir çox elmlərin tədqiqat mövzusu olmuşdur. O, xalqa dövlət, varlı ilə yoxsul, işləyənlərlə müftə yeyənlər arasındakı ziddiyyətlərin əsasını feodalizm quruluşunun özündə görürdü. Nizami yaşadığı quruluşun mahiyyətini və ziddiyyətlərini o dərəcədə başa düşmüşdür ki, o hətta “Bu köhnə mülkü yenidən qurmaq”, təzələmək çağırışı ilə çıxış etmişdir. Məs: “Qarı və Sultan Səncərin hekayəsində qarının dilindən “Şəhərilərin evini yıxmısan, kəndilərin xırmanını dənsiz qoymusan”⁽¹⁾ deməklə öz dövrünün ictimai- iqtisadi mənzərəsini tam aydınlığı ilə aqib göstərir.

N. Gəncəvinin yaşadığı doğma Gəncə şəhəri o dövrdə yalnız Qafqazda deyil, həmçinin Yaxın və Orta Şərqi ən böyük və mədəniyyətin, sənətkarlığın inkişaf etdiyi mərkəzlərdən biri olmuşdur. Gəncəni təsvir edən tarixçilərin və səyyahların əsərlərində orada iqtisadi və mədəni həyatın yüksək inkişafından, gözəl tikililərindən, əhalisindən, xoş və mülayim iqlimindən bəhs olunur.

O dövrün məşhur ərəb tarixçisi İbn Əl-Əsir Gəncəni Arranın anası və mərkəzi əldə etmişdir. O yazır ki, 1139-cu ildə Gəncədə və Arranın digər vilayətində baş verən dəhşətli zəlzələdən ən çox dağıntıya və insan tələfatına məruz qalan bu şəhər olmuşdur. Bu zəlzələdən 3 il sonra dünyaya göz açan Nizami onu ürək ağrısı ilə belə xatırlayır: “Göyləri parçalayan o zəlzələdən yer üzündə şəhərlər qalmadı” O qədər qadın, kişi, cavan və qocadan ah – nalədən başqa ayrı səs çıxmıdı. Torpaq suyun yolunu kəsdi, lakin çox keçmədi ki, “Bu ətrafdan müsibət uzaqlaşdı ki, az bir müddətdə o viranə olmuş yer, onun hüümtü ilə Rumdən da abad oldu.

Humanist şair Nizamının dahiliyi ondadır ki, o, təbiəti, cəmiyyəti və insanı öyrətməyi elmin qarşısında duran mühüm vəzifə hesab etmişdir: “Sən çalış, yaxşıca öyrən dünyanı, bəşəri, bitkini, daşı, heyvanı”. O, insanın insanla, insanın cəmiyyətlə, cəmiyyətin isə təbiətlə əhəngdə inkişafının mümkün olması ideyasını müdafiə etmiş, bütün elmlərin insana, cəmiyyətə xidmət göstərməsinin zəruri olduğunu göstərmişdir.

Bilikli insanlar “uzaqı görər”, “Qüvvət elmədir” deyən Nizami elmi, onun cəmiyyət həyatında yeri və rolu haqqında xüsusi təlim yaratmışdır. Onun bu sahədə irəli sürdüyü nəzəri fikirlər ayrıca bir tədqiqat obyektidir. Çünki Nizamının elmi idrak haqqındakı təliminə bələd olmadan onun sosial – iqtisadi ideyalarını, cəmiyyətin quruluşu və onu yenidən qurmaq haqqındakı baxışlarını da anlamaq çətindir.

Nizami göstərir ki, insan nəinki öz fiziki qabiliyyəti ilə, “əli – ayağı ilə” təbiətə, torpağa təsir göstərməli və öz əzuqəsini əldə etməlidir. O həm də ona bəxş edilən düşüncə və ağıl ilə hərəkət etməlidir. O, insanların digər canlılardan, varlıqlardan yalnız sürül fəaliyyətlərlə fərqləndiyini göstərir. Nizami Gəncəvi çalışmaq, yaratmaq yalnız bir qrup insanın peşəsi yox hamının öz qabiliyyətinə görə fəaliyyət göstərməsi kimi başa düşürdü. Nizami öz ideal cəmiyyətinin adamlarının həyat tərzini elə təsvir edir ki, orada ancaq pak və təmiz insanlar yaşaya bilər.

Həyatı boyu xalqın mənəfeyi mövqeyindən çıxış edən Nizami, onun çalışması, yaşaması və normal həyat şəraitini yaratmasına əngəl törədən hüquq və əzadlığın tapdalayan siyasətə qarşı öz etirazlarını açıq – aşkar bildirmişdir. Öz dövründə baş verən müharibələrin talançılığını göstərir ki, müharibə, soymaq, var – dövlətdən, işdən məhrum etmək və cismani qırğındır. Nizami xalqlar arasında sülhün ölkə əmin-amanlığının təməli kimi çıxış edir. Baş verən müharibələrin İsgəndər dövrü ilə bağlamağına baxmayaraq, görünür, Nizami özündən bir neçə əsr əvvəl rusların Qafqaza yürüşü barəsindəki tarixi mənbələrdə qeyd edilən məlumatlardan aqah imiş. Ərəb tarixçisinin verdiyi məlumatlara əsasən rusların İdil (Volqa) çayı, Xəzər dənizi və oradan Kür çayı vasitəsi ilə 880-ci ildən başlayaraq bir neçə dəfə Qafqaza hücumları olmuş, 944-cü ildə Bərdəni mühasirəyə almış, əhalisini qırmış, asir aparmışdır. Nizami göstərir ki, İsgəndərin ordusu bir çox xalqların nümayəndələrini və sərkərdələrini özündə birləşdirirdi, lakin ordunun əksəriyyətini türklər təşkil edirdi. İsgəndər deyirdi: Xəzər dağlarından Çin dənizinə qədər, hər yeri türklərlə dolu görünən, türklər rumlularla qohum deyil, ruslara rumlulardan daha çox kin bəsləyirlər. Həmin bu keçiddə türk peykanları ilə, rusların ayağına qabar salmaq olar.

Türk dünyasının böyük oğlu, dahi şairi və mütəfəkkiri Nizami, onu daima düşündürən, bəşəriyyəti zalım və məzlumlar dünyasından azad etməyə ümid bağladığı utopik cəmiyyəti, “ədalət ölkəsini”də şimalda, türklərin yaşadığı diyarda təsvir etmişdir. Nizamının nəzərdə tutduğu utopik cəmiyyətdə yüksək inkişaf etmiş əkinçilik, bağçılıq, maldarlıq və bütövlükdə sərəvə bolluğu mövcuddur.

Nizami öz ideal cəmiyyətinin adamlarının həyat tərzini elə təsvir edir ki, orada ancaq pak və təmiz insanlar yaşaya bilər.

Göründüyü kimi, Nizamının humanist və demokratik baxışları, cəmiyyəti dəyişdirmək haqqındakı ideyaları onun yaratdığı sosial utopiya da öz ifadəsini tapmışdır. Nizami utopiyasında heç bir təbəqəyə və ayrı – seçkiliyə yer verilməmişdir. O yalnız ədalət, bərabərlik və əzadlıq üzərində qurulmuş bir xəyal cəmiyyətdir.

Nizami Gəncəvi hökəmrənlərə, cəmiyyəti idarə edənələrə bunu da xatırladırdı ki, "İnsanlara başçılıq etmək insanlıq istər, belə olmasa, bütün insanlar başını qaldırarlar. Əgər şah rəiyyəət ilə mübahisəyə girişsə, rəiyyəət qalib gələr".

Nizami əsərlərində əməyə, çalışqanlığa, qurub-yaratmağa səsləyən bu və buna bənzər yūzlərlə nəsihət və fikirlər müləsir dövrdə də öz aktualılığını saxlayır.

Müstəqil dövlətimizin yarandığı və işğal altında olan Qarabağımızın Ali Baş Komandan İ. Əliyev cənablarının komandanlığı və şanlı Ordumuzun sayəsində mənfur düşməndən azad edildiyi bir vaxtda əməyi, insan azadlığını hər şeydən üstün tutan böyük mütəfəkkir bu gün də bütün bəşəriyyətə, insanlığa xidmət edən öz mütərəqqi ideyaları ilə yaşamaqdadır.

Nəticə. Həyatı boyu xalqın mənafeyindən, mövqeyindən çıxış edən Nizami, onun çalışması, yaşaması və normal həyat şəraiti yaratmasına əngəl törədən, hüquq və azadlığını tapdalayan siyasətə qarşı öz etirazlarını açıq-aşkar bildirmişdir.

ƏDƏBİYYAT

1. Vəliyev T., Həsənov A. Azərbaycanın iqtisadi fikir tarixi. Bakı: İqtisad Universiteti, 1996.
2. Gəncəvi N. Sirlər xəzinəsi. Bakı: Gənclik, 1981, 276 s.
3. Gəncəvi N. İsgəndərnəmə. Bakı: Elm, 1981, 371 s.
4. Həsənov E.L. Nizami Gəncəvi 880: intibah dövrü Gəncə şəhərinin tarixi-etnoqrafik tədqiqi // Sumqayıt Dövlət Universiteti. Elmi xəbərlər. Sosial və humanitar elmlər bölməsi. c.17, №1. Sumqayıt: SDU, 2020, s.40-45; <https://www.ssu-scientificnews.edu.az/pdf/S21-1.pdf>

РЕЗЮМЕ

ФИЛОСОФСКИЕ ИДЕИ В ПРОИЗВЕДЕНИЯХ НИЗАМИ ГЯНДЖЕВИ

Madadzade K.M.

Ключевые слова: философский взгляд, античный период, наследие Низами, образ жизни, социальная структура.

В статье речь идет о богатом наследии, философских взглядах и мире идей Н.Гянджеви, жившего в XII веке. Отмечается, что он был равнодушен к важным общественным, политическим и философским событиям своего времени. Выступая на протяжении всей жизни с позиции интересов народа, Низами в своих произведениях открыто выражал свой протест против политики, препятствующей труду и проживанию, за создание нормальных условий жизни, не ущемляющих права и свободу.

SUMMARY

PHILOSOPHICAL IDEAS IN THE WORK OF NIZAMI GANJAVI

Madadzade K.M.

Key words: philosophical view, ancient period, Nizami heritage, way of life, social structure

The article deals with the rich heritage, philosophical views and world of ideas of N.Ganjavi, who lived in the XII century. It is noted that he was not indifferent to the important social, political and philosophical events of his time. Speaking throughout his life from a position in the interests of the people, Nizami in his works openly expressed his protest against policies that hinder work, living and creating normal living conditions, infringe on his rights and freedom

Daxilolma tarixi: İlk variant 01.03.2021
Son variant 29.04.2021